Volume 8 (Special Issue 11)
April, 2018

ISSN - 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS IMPACT FACTOR
4.270
UGC Journal list No. 64768

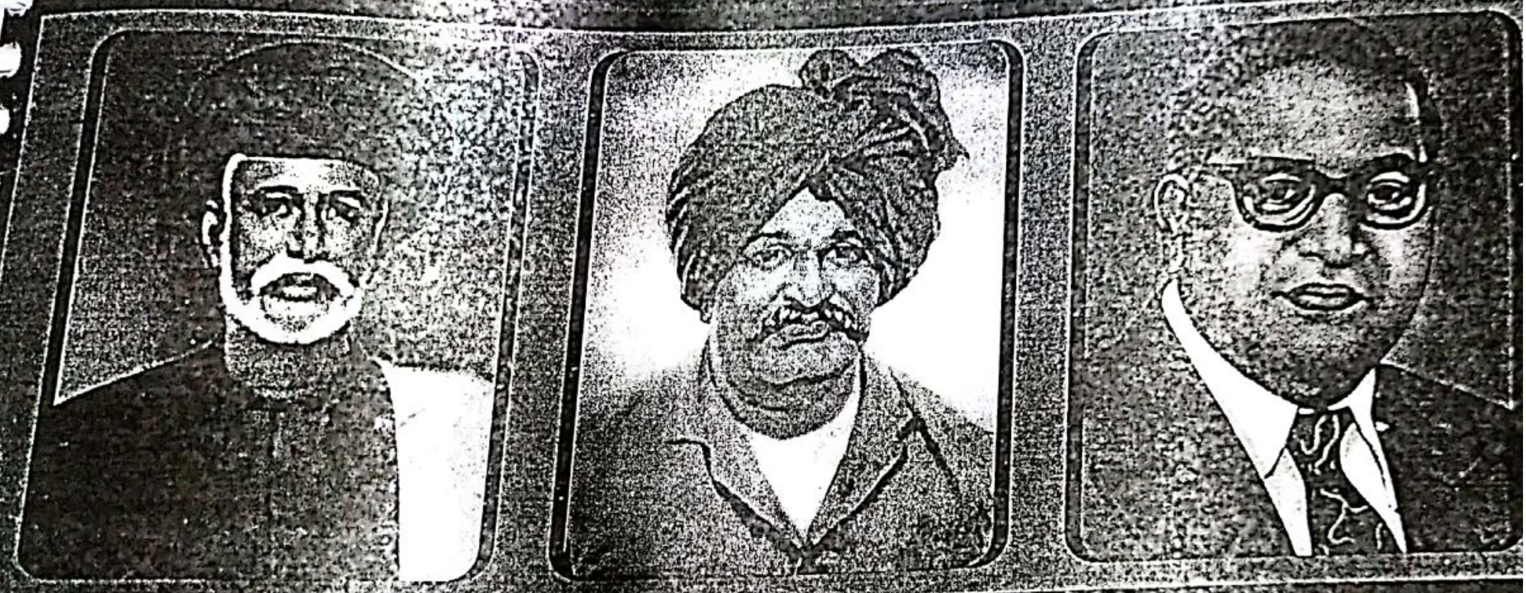

१४ एप्रिल २०१८ भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जयंतीनिमित्त...

सामाजिक समतेचे प्रणेते - महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

Editor : Dr. R.V. Bhole
'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email - info@jrdrb.com Visit - www.jrdrvb.com

Scanned with CamScanner

Journal of Research & Development Vol. 8 (Special Issue 11) April 2018, (ISSN-2230-9578)
UGC Journal List No. 64768, COSMOS IMPACT FACTOR - 4.270

महात्मा जोतीराव फुले यांचे जीवन कार्य (१८२७ तें १८८९)

प्रा.डॉ. कविता साळुंके, सहयोगी प्राध्यापक
कु. ज्योती लष्करी पीएच.डी. संशोधक विद्यार्थी
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

प्रस्तावना -

स्त्री शिक्षणाची सुरवात ज्यांनी केली अश्या महान पुरुषाचा जन्म इ.स. १८२७ मध्ये पुणे येथे झाला. ते मूळ सातारा जिल्ह्यातील कटगुण येथील होते. जोतीबा हे जातीने क्षत्रिय माळी, त्यांचे पणजोबा कटगुनाचे चौगुले बलुतेदारांपैकी चोगुले हे एक होते. जोतिबांचे आजोबांचे नाव शेटीबा असे होते. त्यांना तीन मुले होती, त्यांच्या धन्याने त्यांचे गोविंदराव होय. घरच्या बिकट आर्थिक परिस्थितीमुळे प्रारंभी या मुलांनी शेळया राखण्याचे काम केले. त्यांच्या धन्याने त्यांचे प्रामाणिकपणा पाहून त्यांना फुलांचा व्यवसाय शिकविला. त्यांनी या व्यवसायात चांगलेच नाव मिळवले. त्यामुळेच ते त्यांचे नाव गोन्हे हे नाव मागे पडून फुले या नावाने ते ओळखले जाऊ लागले. जोतिबा यांच्या आईचे नाव चिमणाबाई व वडिलांचे नाव गोविंद असे होते. चिमणाबाईला दोन पुत्र झाले. पहिल्याचे नाव राजाराम, दुसऱ्या मुलाचे नाव जोती होय. जोतीरावांचे पूर्ण नाव जोतीराव गोविंदराव फुले त्यांचे मूळ आडनाव गोन्हे होते. पण त्यांनी फुलांचा व्यापार केल्याने लोक त्यांना गोन्हे ऐवजी फुले म्हणत. जोतीबा एक वर्षाचे असतानाच त्यांच्या आई चिमणाबाई यांचे निधन झाले. त्यामुळे त्यांचे पालनपोषण त्यांच्या आत्त्याने केले.

जोतीरावांचे प्राथमिक शिक्षण १८३४-१८३८ या काळात झाले. जोतीराव अभ्यासू व चौकस होते. त्यांची शिक्षणातील प्रगतीही चांगली होती. परंतु जोतिबांच्या वडिलांनी जोतिबांचे शिक्षण बंद करून त्यांना बागकामात लावले होते. नंतर मुन्शी बेग व लिजीट यांच्या आग्रहामुळे जोतिबांचे शिक्षण पुन्हा सुरु झाले. इ.स. १८४१ साली त्यांचे नाव मिशनरी शाळेत दाखल करण्यात आले. तेथेच त्यांचे माध्यमिक शिक्षण इंगजी माध्यमातून झाले. या शाळेत ते १८४७ पर्यंत होते. १८४० मध्ये नायगावच्या खंडोजी नेवसे - पाटील यांच्या कन्या सावित्रीबाई यांच्याशी त्यांचे लग्न झाले. त्यावेळी जोतिबांचे वय तेरा वर्षांचे तर सावित्रीबाईचे वय नऊ वर्षाचे होते.

जोतिबांचे तत्वज्ञान - महात्मा फुले यांना आधुनिक स्त्रीशिक्षणाचे जनक म्हणतात. त्यांचे विचार हे समाजाला दिशा देणारे ठरले.

धर्माबद्दल तत्वज्ञान - जोतीबांना अभिप्रेत असलेला धर्म हा, 'विश्वधर्म' होता. धर्म ही प्रत्येकाची वैयक्तिक बाब आहे. त्यांच्या मते, विशुद्ध धर्मभावना मानवी जीवनात ओतप्रोत भरून राहिली पाहिजे. त्यांनी सर्वधर्मसमावेशक अशा सत्यधर्माचा स्वीकार त्यांनी केला. त्यांना धर्मग्रंथ, रूढी, परंपरा यांचा निरपवाद प्रामाण्य नाही.

सामाजिक तत्वज्ञान - समाजाबद्दल आस्था असलेले जोतिबांचे तत्वज्ञान समाजाला नवी दिशा देणारे होते. पुरुष प्रधान संस्कृती हि जोतीबा फुले यांना मान्य नव्हती. स्त्री व अस्पृश्य यांना शिक्षित करण्याचे व्रत त्यांनी हाती घेतले. भारतीय समाज व्यवस्थेमुळे स्त्रियांवर जे अत्याचार केले जात होते व स्त्रिला जी क्षुद्र म्हणून वागणूक दिली जात होती त्याविरुद्ध महत्वाची पाऊले जोतिबांनी त्याकाळी उचललीत. भारतीय समाज एकच छत्रछायेखाली यायला हवा असे त्यांचे विचार होते.

जोतीबांनी केलेले सत्याचे प्रयोग -

सत्यशोधक समाज - जोतिबा फुले यांनी इ.स. १८७३ मध्ये 'सत्यशोधक समाजाची' स्थापना केली. त्यात शुद्र व अतिशुद्र यांना आणून संघटीत केले. शुद्र, स्त्रिया, दलित, अस्पृश्य यांना सावकार, जमीनदार व्यापारी, ब्राह्मण, मारवडी यांच्या गुलामगिरीतून सुटका करायची होती. सत्यशोधक समाज व त्याचे नावाचे वृत्तपत्र हे ब्राम्हणांच्या विरुद्ध आहे, अशी त्यांच्यावर टीका केली जात होती. पण या समाजाचे उद्दिष्ट भटभिक्षुकांच्या गरीब व अज्ञान लोकांच्या शोषण करण्याच्या प्रवृत्तीवर टीका करण्याचे होते.

त्यांचा संपूर्ण विचार हा समतेचा तत्वावर आधारित होता. १८८३ साली त्यांनी 'शेतकऱ्याचे आसूड' हे पुस्तक लिहिले. त्यात त्यांनी शेती व शेतकऱ्यांच्या दीनवाण्या अवस्थेचे वर्णन केले आहे. शेतकरी कसा आर्थिकदृष्टया खचला आहे व भिकेला लागला आहे. शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारण्यासाठी त्यांना विद्या व यंत्राद्वारे शेती करणाची समज घ्यावी, पशुपालन शेतकऱ्यांच्या परीक्षा, स्पर्धा व बक्षिसे इ. उपायही त्यांनी सुचविले.

60

इतरकार्य -

१. जोतिबांनी प्रथम १८४८ साली पुण्याला बुधवार पेठेत मुलींसाठी पहिली शाळा सुरु केली.
२. इ.स. १८५१ मध्ये बुधवार पेठेतील चिपळूणकरांच्या वाड्यात मुलींची दुसरी शाळा त्यांनी उघडली. त्यानंतर रास्ता पेठ व वेताळ पेठ येथे आणखी दोन मुलींच्या शाळा त्यांनी सुरु केल्या.
३. इ.स. १९५२ मध्ये त्यांनी पुण्यात वेताळ पेठेत अस्पृश्यांच्या मुलींसाठी दोन शाळा उघडल्या.
४. इ.स. १८५२ मध्ये शिक्षण क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण कार्य केल्याबद्दल मे.कंडी यांच्या अध्यक्षतेखाली विश्रामबाग वाड्यात त्यांच्या जाहीर सत्कार केला.
५. इ.स. १८५३ मध्ये आपल्या काही मित्रांच्या सहकार्याने 'महार, मांग इत्यादि लोकांस विद्या शिकविण्याकरिता मंडळी' या नावाची एक संस्था त्यांनी स्थापन केली.
६. इ.स. १८५४ मध्ये त्यांनी काही काळ स्कोटीश मिशनच्या शाळेत अर्ध वेळ शिक्षकाची नोकरी केली.
७. इ.स. १८५५ मध्ये त्यांनी तृतीय रत्न नावाचे नाटक लिहिले, याच वर्षी त्यांनी प्रौढांसाठी रात्रीची शाळा काढली.
८. इ.स. १८५६ मध्ये सनातनी ब्राह्मण लोकांनी मारेकरी पाठवून त्यांना ठार मारण्यांचा प्रयत्न केला होता.
९. इ.स. १८६० मध्ये त्यांनी विधवा पुनर्विवाहांचा पुरस्कार केला.
१०. इ.स. १८६३ मध्ये त्यांनी 'बालहत्या प्रतिबंधक गृह'ची स्थापना केली. याच गृहात प्रसूत झालेल्या एक ब्राह्मण विधवा काशीबाईच्या मुलाला 'यशवंत'नावाचा मुलाला त्यांनी दत्तक घेतले.
११. इ.स. १८६४ मध्ये त्यांनी पुण्याला सारस्वत जातीतील एक पुनर्विवाह घडवून आणला.
१२. इ.स.१८६८ मध्ये जोतीबांच्या वडिलांचे निधन झाले. याच वर्षी त्यांनी अस्पृश्यांसाठी आपल्या घराचा हौद खुला केला.
१३. इ.स. मध्ये त्यांनी शिवाजी महाराजांचा पोवाडा लिहिला. तसेच 'ब्राह्मणांचे कसब' हे पुस्तक लिहले.
१४. इ.स. १८७३ मध्ये सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. जोतिबा फुले हेच त्या संघटनेचे पहिले अध्यक्ष होते.
१५. इ स. १८७६-१८८२ पर्यंत फुल्यांनी पुणे नागरपालिकेचे सभासद म्हणून कार्ये केले.
१६. इ.स. १८८२ मध्ये फुल्यांनी टिळक आणि आगरकर यांचा उपस्थितीत झालेल्या सभेत त्यांनी भारतीय परीस्थितीचे खरे वर्णन करणारे सडेतोड भाषण केले.
१७. जोतिबा फुले यांनी 'दीनबंधू' या साप्ताहिक वृत्तपत्रातूनही विपुल लिखाण केले.

ग्रंथसंपदा -

'सार्वजनिक सत्यधर्म', 'गुलामगिरी', 'शेतकऱ्याचे आसूड', 'सत्सार', 'इशारा', 'अखंडा दिकाव्यराचा', 'तृतीयरत्न', 'शिवरायांचा पोवाडा', 'अस्पृश्यांची कैफियत' इ. त्यांचे वाङ:मय प्रसिद्ध आहे.

पुरस्कार -

जोतिबांना मिळालेले पुरस्कार हे स्त्रिया, शुद्र, उपेक्षित व शोषित यांच्या विषयी केलेल्या महनीय कार्याबद्दल इ.स. १८८८ मध्ये जनतेने मुंबई येथे जोतीबांचा फार मोठा सत्कार करून त्यांना 'महात्मा' हि पदवी मिळाली. विशेषतः महाराष्ट्राचा मार्टिन ल्युथर किंग, महाराष्ट्रातील आद्य समाजसुधारक, आधुनिक भारतातील स्त्रीशिक्षणाचे जनक असे त्यांना संबोधले जाते. स्त्रिया, अस्पृश्य, शेतकरी यांच्यासाठी कार्ये करता-करता अखेर ह्या महान पुरुषाने २८ नोव्हेंबर १८९० रोजी महात्मा जोतिबा फुले यांनी जगाचा निरोप घेतला.

संदर्भ ग्रंथ सूची -

१. जी. एल. भिडे, एन. डी. पाटील (२०११) - महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचा इतिहास, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
२. किर धनंजय (२०११) - महात्मा जोतीराव फुले, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.
३. ठाकुर रविंद्र (१९९९) - महात्मा जोतीराव फुले यांची चरित्र कहानी, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे.

-----------------------------*****-----------------------------

Scanned with CamScanner

इतरकार्य -

१. जोतिबांनी प्रथम १८४८ साली पुण्याला बुधवार पेठेत मुलींसाठी पहिली शाळा सुरु केली.

२. इ.स. १८५१ मध्ये बुधवार पेठेतील चिपळूणकरांच्या वाड्यात मुलींची दुसरी शाळा त्यांनी उघडली. त्यानंतर रास्ता पेठ व वेताळ पेठ येथे आणखी दोन मुलींच्या शाळा त्यांनी सुरु केल्या.

३. इ.स. १९५२ मध्ये त्यांनी पुण्यात वेताळ पेठेत अस्पृश्यांच्या मुलींसाठी दोन शाळा उघडल्या.

४. इ.स. १८५२ मध्ये शिक्षण क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण कार्य केल्याबद्दल मे.कंडी यांच्या अध्यक्षतेखाली विश्रामबाग वाड्यात त्यांच्या जाहीर सत्कार केला.

५. इ.स. १८५३ मध्ये आपल्या काही मित्रांच्या सहकार्याने 'महार, मांग इत्यादि लोकांस विद्या शिकविण्याकरिता मंडळी' या नावाची एक संस्था त्यांनी स्थापन केली.

६. इ.स. १८५४ मध्ये त्यांनी काही काळ स्कोटीश मिशनच्या शाळेत अर्ध वेळ शिक्षकाची नोकरी केली.

७. इ.स. १८५५ मध्ये त्यांनी तृतीय रत्न नावाचे नाटक लिहिले, याच वर्षी त्यांनी प्रौढांसाठी रात्रीची शाळा काढली.

८. इ.स. १८५६ मध्ये सनातनी ब्राह्मण लोकांनी मारेकरी पाठवून त्यांना ठार मारण्यांचा प्रयत्न केला होता.

[illegible] इ.स. १८६० मध्ये त्यांनी विधवा पुनर्विवाहांचा पुरस्कार केला.

[illegible] इ.स. १८६३ मध्ये त्यांनी 'ब्रालहत्या प्रतिबंधक गृह'ची स्थापना केली. याच गृहात प्रसूत झालेल्या एक ब्राह्मण विधवा काशीबाईच्या मुलाला 'यशवंत'नावाचा मुलाला त्यांनी दत्तक घेतले.

[illegible] इ.स. १८६४ मध्ये त्यांनी पुण्याला सारस्वत जातीतील एक पुनर्विवाह घडवून आणला.

[illegible] इ.स.१८६८ मध्ये जोतीबांच्या वडिलांचे निधन झाले. याच वर्षी त्यांनी अस्पृश्यांसाठी आपल्या घराचा होद खुला केला.

[illegible] इ.स. मध्ये त्यांनी शिवाजी महाराजांचा पोवाडा लिहिला. तसेच 'ब्राह्मणांचे कसब' हे पुस्तक लिहले.

[illegible] इ.स. १८७३ मध्ये सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. जोतिबा फुले हेच त्या संघटनेचे पहिले अध्यक्ष होते.

[illegible] इ.स. १८७६-१८८२ पर्यंत फुल्यांनी पुणे नागरपालिकेचे सभासद म्हणून कार्य केले.

[illegible] इ.स. १८८२ मध्ये फुल्यांनी टिळक आणि आगरकर यांचा उपस्थितीत झालेल्या सभेत त्यांनी भारतीय परीस्थितीचे खरे वर्णन करणारे सडेतोड भाषण केले.

[illegible] जोतिबा फुले यांनी 'दीनबंधू' या साप्ताहिक वृत्तपत्रातूनही विपुल लिखाण केले.

[illegible]संपदा -

'सार्वजनिक सत्यधर्म', 'गुलामगिरी', 'शेतकऱ्याचे आसूड', 'सत्सार', 'इशारा', 'अखंडा दिकाव्यराचा', '[illegible]रत्न', 'शिवरायांचा पोवाडा', 'अस्पृश्यांची कैफियत' इ. त्यांचे वाङःमय प्रसिद्ध आहे.

[illegible]र -

जोतिबांना मिळालेले पुरस्कार हे स्त्रिया, शुद्र, उपेक्षित व शोषित यांच्या विषयी केलेल्या महनीय कार्याबद्दल इ.स. [illegible] जनतेने मुंबई येथे जोतीबांचा फार मोठा सत्कार करून त्यांना 'महात्मा' हि पदवी मिळाली. विशेषतः [illegible] मार्टिन ल्युथर किंग, महाराष्ट्रातील आद्य समाजसुधारक, आधुनिक भारतातील स्त्रीशिक्षणाचे जनक असे त्यांना [illegible], अस्पृश्य, शेतकरी यांच्यासाठी कार्य करता-करता अखेर ह्या महान पुरुषाने २८ नोव्हेंबर १८९० रोजी [illegible] फुले यांनी जगाचा निरोप घेतला.

[illegible] -

[illegible] एन. डी. पाटील (२०११) - महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचा इतिहास, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
[illegible] (२०१२) - महात्मा जोतीराव फुले, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.
[illegible] (१९९९) - महात्मा जोतीराव फुले यांची चरित्र कहानी, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे.

-----------------------------*****-----------------------------

Scanned with CamScanner